

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM**

KHÔNG THỊ KIM LIÊN

**NGHIÊN CỨU ĐỊA DANH HUYỆN BÌNH LIÊU VÀ
THỊ XÃ CẨM PHẢ CỦA TỈNH QUẢNG NINH**

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ

THÁI NGUYÊN – 2009

**ĐẠI HỌC THÁI NGUYÊN
TRƯỜNG ĐẠI HỌC SƯ PHẠM**

KHÔNG THỊ KIM LIÊN

**NGHIÊN CỨU ĐỊA DANH HUYỆN BÌNH LIÊU VÀ
THỊ XÃ CẨM PHẢ CỦA TỈNH QUẢNG NINH**

**Chuyên ngành: NGÔN NGỮ
Mã số: 60 22 01**

LUẬN VĂN THẠC SĨ NGÔN NGỮ

Cán bộ hướng dẫn khoa học: PGS.TS. HÀ QUANG NĂNG

THÁI NGUYÊN – 2009

MỤC LỤC

Mục lục	i
Mở đầu	1
1. Lý do chọn đề tài	1
2. Mục đích nghiên cứu	3
3. Đối tượng và phạm vi nghiên cứu	3
4. Phương pháp nghiên cứu và xử lý tài liệu	4
5. Những đóng góp của luận văn	6
6. Bố cục luận văn	7
Chương 1: Những cơ sở lý thuyết liên quan đến địa danh và địa danh học	8
1.1. Khái quát sơ lược về lịch sử nghiên cứu địa danh	8
1.1.1. Vấn đề nghiên cứu địa danh trên thế giới	8
1.1.2. Vấn đề nghiên cứu địa danh ở Việt Nam	9
1.1.3. Vấn đề nghiên cứu địa danh ở Quảng Ninh	10
1.2. Khái niệm về địa danh và địa danh học	11
1.3. Phân loại địa danh	13
1.4. Các phương pháp và phương diện nghiên cứu	15
1.5. Những nét cơ bản về địa danh Quảng Ninh và địa danh B. Liêu, C. Phả	16
1.5.1. Giới thiệu chung về địa danh Quảng Ninh	16
1.5.1.1. Về địa lý	16
1.5.1.2. Về lịch sử	18
1.5.1.3. Về văn hoá	19
1.5.1.4. Về dân cư	20
1.5.1.5. Về ngôn ngữ	22
1.5.2. Vài nét về lịch sử, địa lý của các địa bàn nghiên cứu	23
1.5.2.1. Thị xã Cẩm Phả	24

1.5.2.2. Huyện Bình Liêu	25
1.6. Tiểu kết	27
Chương 2: Đặc điểm cấu tạo của địa danh huyện Bình Liêu và thị xã Cẩm Phả	29
2.1. Mô hình cấu trúc phức thể địa danh.....	29
2.1.1. Khái niệm về phức thể địa danh.....	29
2.1.2. Kết quả điều tra địa danh huyện Bình Liêu và Cẩm Phả	30
2.1.3. Mô hình cấu trúc phức thể địa danh ở Bình Liêu và Cẩm Phả	32
2.2. Thành tố chung.....	34
2.2.1. Khái niệm.....	34
2.2.2. Cấu tạo của thành tố chung trong địa danh Bình Liêu và Cẩm Phả	35
2.2.3. Sự chuyển hoá của thành tố chung.....	36
2.2.3.1. Sự chuyển hoá thành tố chung ở địa danh Bình Liêu	36
2.2.3.2. Sự chuyển hoá thành tố chung ở địa danh Cẩm Phả.....	37
2.3. Thành tố riêng (tên riêng)	38
2.3.1. Đặc điểm chung.....	38
2.3.2. Cấu trúc thành tố riêng trong địa danh ở Bình Liêu và Cẩm Phả.....	39
2.3.2.1. Số lượng yếu tố trong thành tố riêng của Bình Liêu.....	39
2.3.2.2. Số lượng yếu tố trong thành tố riêng của Cẩm Phả	40
2.4. Đặc điểm cấu tạo của địa danh Bình Liêu và Cẩm Phả	41
2.4.1. Nhận xét khái quát về các kiểu cấu tạo địa danh	42
2.4.2. Đặc điểm cấu tạo của địa danh Bình Liêu	43
2.4.2.1. Đặc điểm cấu tạo	43
2.4.2.2. Đặc điểm nguồn gốc	48
2.4.3. Đặc điểm cấu tạo của địa danh Cẩm Phả	49
2.4.3.1. Đặc điểm cấu tạo	49
2.4.3.2. Đặc điểm nguồn gốc	53

2.5. Các phương thức định danh trong địa danh của Bình Liêu và Cẩm Phả.....	54
2.5.1. Khái quát chung.....	54
2.5.2. Khái niệm phương thức địa danh.....	56
2.5.3. Các phương thức định danh trong địa danh Bình Liêu và Cẩm Phả	57
2.5.3.1. Các phương thức định danh trong địa danh Bình Liêu.....	58
2.5.3.2. Các phương thức định danh trong địa danh Cẩm Phả.....	64
2.6. Tiểu kết.....	70
Chương 3: So sánh địa danh Bình Liêu và địa danh Cẩm Phả	73
3.1. Khái quát chung.....	73
3.2. So sánh đặc điểm cấu tạo.....	74
3.2.1. Về số lượng địa danh.....	74
3.2.2. Về đặc điểm cấu tạo địa danh.....	75
3.2.2.1. Về thành tố chung và thành tố riêng.....	75
3.2.2.2. Về cấu tạo đơn và cấu tạo phức.....	77
3.2.3. Về nguồn gốc địa danh.....	81
3.3. So sánh về phương thức định danh.....	83
3.3.1. Phương thức cấu tạo mới.....	84
3.3.2. Phương thức chuyên hoá.....	85
3.3.3. Phương thức vay mượn.....	87
3.4. So sánh về văn hoá - ngôn ngữ trong địa danh Quảng Ninh.....	88
3.4.1. Khái niệm văn hoá.....	88
3.4.2. Ngôn ngữ trong quan hệ với văn hoá.....	89
3.4.3. Khái quát về văn hoá Bình Liêu và Cẩm Phả.....	90
3.4.4. Các thành tố địa danh và đặc trưng văn hoá.....	91
3.4.4.1. Thành tố chung, tổng loại.....	91
3.4.4.2. Thành tố riêng, biệt loại.....	93
3.5. So sánh địa danh và các loại hình văn hoá ở Bình Liêu và Cẩm Phả.....	96

3.5.1. Địa danh và văn hoá vật thể ở Bình Liêu và Cẩm Phả	96
3.5.2. Địa danh và văn hoá phi vật thể ở Bình Liêu và Cẩm Phả	97
3.5.3. Địa danh và sự đa dạng văn hoá ở Bình Liêu và Cẩm Phả	98
3.6. Một số địa danh gắn với lịch sử, văn hoá.....	104
3.6.1. Địa danh đền Cửa Ông	104
3.6.2. Địa danh đình Lục Nà.....	106
3.6.3. Địa danh phường Cửa Ông	108
3.7. Tiểu kết	110
Kết luận	112
Bài báo của tác giả đã được công bố có liên quan đến luận văn	116
Tư liệu tham khảo	117
Phụ lục	121

LỜI CẢM ƠN

Tôi xin gửi lời cảm ơn chân thành và sâu sắc nhất tới PGS. TS Hà Quang Năng, người thầy đã tận tâm, hết lòng giúp đỡ tôi hoàn thành luận văn này.

Trong quá trình làm luận văn, tôi còn nhận được sự giúp đỡ nhiệt tình của các thầy giáo dạy Cao học Ngôn ngữ khoá 15 đặc biệt là TS. Hoàng Cao Cương, PGS. TS Nguyễn Văn Phúc, cùng Ban giám hiệu trường THPT Lê Quý Đôn và các quý cơ quan, ban ngành của huyện Bình Liêu và thị xã Cẩm Phả. Tôi xin gửi lời cảm ơn tới các thầy, Ban giám hiệu nhà trường và các quý cơ quan.

Tôi cũng xin gửi lời cảm ơn tới các thầy cô giáo trong khoa Ngữ văn, khoa Sau Đại học, các cô giáo ở thư viện trường đã giúp tôi tư liệu và kiến thức để tôi hoàn thành luận văn.

Sau cùng tôi xin gửi lời cảm ơn tới gia đình, người thân, đồng nghiệp và các bạn học đã động viên, giúp đỡ tôi rất nhiều trong quá trình học và làm luận văn.

Quảng Ninh, ngày 25 tháng 9 năm 2009

Tác giả

Khổng Thị Kim Liên

MỞ ĐẦU

1. LÝ DO CHỌN ĐỀ TÀI

1.1. Địa danh là một trong những mảng đề tài còn nhiều mới mẻ nên chưa thực sự được đào sâu nghiên cứu ở nhiều phương diện, vì thế chúng thu hút rất nhiều sự quan tâm của các nhà nghiên cứu. Bởi vì khi đi tìm hiểu về địa danh của một vùng đất nào đó không chỉ cho chúng ta hiểu một cách cụ thể về vùng đất, con người, nền văn hoá nơi ấy... mà còn cho chúng ta hiểu thêm về vấn đề ngôn ngữ qua cách sử dụng từ vựng để gọi tên các sự vật, hiện tượng và cơ chế định danh của sự vật, hiện tượng ấy.

1.2. Địa danh là những đơn vị được cấu tạo từ chất liệu ngôn ngữ giống như từ nhưng lại có ưu thế hơn từ về nội dung ngữ nghĩa, sắc thái biểu đạt, biểu cảm và sự tồn tại lâu bền của chúng trong lòng cộng đồng dân cư kể cả khi chúng bị thay đổi, biến mất bởi hầu hết các địa danh khi xuất hiện đều có nguồn gốc, lý do. Chính vì thế địa danh là một kho "dữ liệu" vô cùng phong phú cần được khai thác.

1.3. Bất cứ địa danh nào cũng đều mang bóng dáng về vùng đất và con người nơi đó. Chính vì thế mỗi địa danh đều luôn có sự liên quan chặt chẽ đến lịch sử, văn hoá, địa lý, dân cư... của vùng đất ấy. Ngoài ra, địa danh còn ghi dấu ấn đậm nét về lịch sử, văn hoá, phong tục tập quán, tín ngưỡng của cư dân ở một vùng đất. Do đó, nghiên cứu địa danh cũng là một cách bổ trợ thêm kiến thức về ngôn ngữ, văn hoá, lịch sử.

1.4. Địa danh có những nguyên tắc riêng trong cấu tạo, trong phương thức gọi tên, có thể một vùng đất có nhiều tên gọi khác nhau, trải qua nhiều giai đoạn khác nhau. Nghiên cứu địa danh sẽ góp phần tìm hiểu lịch sử phát triển của một vùng đất, làm sáng rõ sự ảnh hưởng và tác động của những nhân tố bên ngoài vào cách đặt tên: đặc điểm văn hoá, sự thiên di, tiếp xúc, hoà

trộn giữa các dân tộc về tôn giáo, tín ngưỡng, phong tục tập quán... Mặt khác, địa danh tự nhiên và địa danh nhân văn (nhất là địa danh hành chính) thường là sản phẩm của một chế độ nhất định. Chúng được đặt tên theo những quan điểm, chính sách, ý tưởng của chính quyền hoặc dân chúng thời đó. Nếu một vùng đất có nhiều dân tộc sinh sống thì nơi đó sẽ có sự phong phú về ngôn ngữ. Sự phong phú này sẽ được dân tộc đó thể hiện rõ trong các địa danh nơi họ sinh sống. Ngoài ra, mỗi địa danh được hình thành trong một hoàn cảnh văn hoá, lịch sử nhất định và những địa danh này chắc chắn sẽ còn lưu giữ mãi về sau. Tất cả những điều trên cho thấy địa danh có thể trở thành "*linh hồn bất tử*" đối với mỗi con người.

1.5. Quảng Ninh là một trong những khu kinh tế phát triển của đất nước bởi nó nằm trong tam giác kinh tế mạnh (Hà Nội - Hải Phòng - Quảng Ninh). Bên cạnh đó, Quảng Ninh còn là khu du lịch nổi tiếng với rất nhiều danh lam thắng cảnh đẹp đặc biệt có vịnh Hạ Long được UNESCO công nhận là di sản thiên nhiên thế giới. Ngoài ra, Quảng Ninh còn là mảnh đất lịch sử với dòng sông Bạch Đằng ghi dấu lịch sử, với đệ tứ chiến khu Đông Triều... Không những thế, Quảng Ninh còn có sự đa dạng về địa hình: không chỉ có biển với hàng nghìn hòn, đảo, vịnh, bến... mà có cả vùng núi đá, vùng đồi núi và đồng bằng. Quảng Ninh còn là mảnh đất cư trú của nhiều dân tộc thiểu số như: Tày, Dao, Sán Chỉ, Sán Dìu, Hoa, Cao Lan... Những điều kiện đó đã tạo nên sự đa dạng, phức tạp về nguồn gốc, đặc điểm cấu tạo và phương thức định danh ở các địa danh nơi đây.

1.6. Một điều khác biệt mà không phải địa phương nào cũng có đó là ở Quảng Ninh có sự phân vùng, sự khác biệt rõ rệt giữa hai vùng Miền Đông và Miền Tây về địa hình, dân tộc, kinh tế, văn hoá, ngôn ngữ, phong tục tập quán... Nếu như thị xã Cẩm Phả là vùng đồng bằng thì huyện Bình Liêu là vùng miền núi. Nếu như huyện Bình Liêu chỉ có sông, suối mà không có biển

thị xã Cẩm Phả lại có bờ biển chạy dọc theo thị xã với nhiều hòn, đảo lớn nhỏ. Huyện Bình Liêu là miền núi cao nên dân tộc thiểu số (đặc biệt là dân tộc Tày) chiếm đa số trong dân cư, chi phối trực tiếp đến đời sống, văn hoá, kinh tế và địa danh của địa phương này. Ngược lại, thị xã Cẩm Phả dân tộc Kinh chiếm số lượng lớn và có ảnh hưởng trực tiếp về nhiều mặt ở mảnh đất này. Vì thế, kinh tế, văn hoá, đời sống sinh hoạt của người dân thị xã Cẩm Phả cao hơn, khác biệt hơn rất nhiều so với huyện Bình Liêu. Do đó, luận văn này chúng tôi đã chọn huyện Bình Liêu (đại diện cho vùng Miền Đông) và thị xã Cẩm Phả (đại diện cho vùng Miền Tây) thuộc tỉnh Quảng Ninh làm đối tượng để khảo sát, nghiên cứu, so sánh trong luận văn của mình. Từ đó, chỉ ra sự khác biệt sâu sắc trong cách đặt tên, cơ chế định danh, đặc điểm cấu tạo địa danh và sự tri nhận về lịch sử, văn hoá, con người, sự vật, hiện tượng, văn hoá giữa hai vùng miền này.

2. MỤC ĐÍCH NGHIÊN CỨU

Luận văn này là sự thể nghiệm lần đầu trong nghiên cứu địa danh ở Quảng Ninh. Dựa trên kết quả khảo sát các đặc điểm về cấu tạo, phương thức định danh, ý nghĩa, nguồn gốc, văn hoá... để so sánh sự khác biệt của hai địa phương Bình Liêu và Cẩm Phả. Qua đó, khẳng định thêm giá trị, vị trí, vai trò và mối quan hệ hữu cơ giữa địa danh học với từ vựng học, ngữ âm học; giữa địa danh học với địa lý học, lịch sử học, văn hoá học... Từ kết quả này sẽ phần nào giúp cho các nhà khoa học có thêm cơ sở khi nghiên cứu về từ vựng, ngôn ngữ, văn hoá... của tiếng Việt nói chung và ở Quảng Ninh nói riêng.

3. ĐỐI TƯỢNG VÀ PHẠM VI NGHIÊN CỨU

3.1. Luận văn này lấy đối tượng nghiên cứu là địa danh (địa danh tự nhiên và địa danh nhân văn) ở khu vực huyện Bình Liêu và thị xã Cẩm Phả, khảo sát những đặc điểm chính của địa danh về cấu tạo, phương thức định danh, nguồn gốc và sự khác biệt giữa hai địa danh trên. Trong khả năng của